

Szilágyi Levente

Botos Árpád kéziratos halottas énekgyűjteménye

Tanulmányomban Botos Árpád, fertősalmási¹ református kántor kéziratos énekgyűjteményét kívánom bemutatni, illetve a gyűjteményben szereplő énekek lokális kontextusainak² elemzésével a halotti szertartásokban alkalmazott diktálásos éneklés máig fennmaradt gyakorlatának egyéni és társadalmi motivációit ismertetném. Keszeg Vilmos a kontextusok jellege alapján az írott szövegeknek az alábbi környezeteket különbözteti meg: *tárgyi, kognitív, szociális, szöveg- és rituális kontextus* (Keszeg 2008: 166). A szövegek ezekben a kontextusokban külön-külön értelmezhetők és értelmezendők.

A halottvirrasztókról, halottbúcsúztatókról és más fél-népi halottas énekköltészi műfajokról Katona Imre összegző munkáját tekintik irányadónak a téma kutatói (Katona 1982). Halottas énekköltészetünk műfajainak elemzésekor négy fő kategóriát (Katona 1982: 135) különít el:

1. Egyedüli szóbeli műfajként az: egyéni előadásban elhangzó alkalmi *halott-siratók*
2. Előénekes vezetésével csoportosan előadott alkalmi-szertartásos *halottvirrasztók*
3. Egyéni előadásban elhangzó szertartásos *halottbúcsúztatók*
4. Előénekes nélkül, csoportosan előadott, de szólóban is felhangzó, alkalmi jellegű *sirató* vagy *búcsúztató balladák*.

Katona megjegyzi, hogy valamennyi ismertetett kategória rendelkezik az átmenetiség jegyeivel, sőt ez talán a legfontosabb jellemzőjük. A Botos Árpád gyűjteményében szereplő énekek a Katona Imre által megalkotott műfaji rendszer egyik kategóriájával sem feleltethetők meg egyértelműen, valahol a halottvirrasztók és a halottbúcsúztatók között helyezkednek el, csoportosan éneklik őket, előénekelve (diktálva), de sok közülük megrendelésre készült, a halott hozzátartozóitól való búcsúját éneklik meg, egyes szám első személyben.

1 Fertősalmás (ukránul: *Фертеюолмасу/Fertesolmas*) Kárpátalján, a Nagyszőlősi Járásban a magyar-román-ukrán hármás határ mellett található. Lakossága többségében református magyar.

2 A kontextus – Keszeg Vilmos szerint – nem más, mint írott szövegek értelmezési horizontja. A szövegeknek több kontextusa is lehet, ezeken belül különféle jelentéssel telítődnek (Keszeg 2008:165).

Jelen kutatás³ szempontjából a releváns és közös tényező az egyházi tiltás, se halottbúcsúztató, se saját költésű halottas ének nem hangozhat el a temetések alkalmával.

„Csinált dalok” – Botos Árpád halottas ének gyűjteménye

Botos Árpád énekgyűjteményébe virrasztóénekek, halottbúcsúztatók és kántordalok tartoznak, összesen 209 ének, négy kéziratos füzetben. Ezek a füzetek jelentik az énekek *tárgyi kontextusát*. Az énekek egy részének a szerzőségét sikerült megállapítani. Szerepelnek benne énekek Bán Lajos nyíregyházi ref. kántortanító magánhasználatra 1889-ben kiadott gyűjteményéből, Horkay Barna kárpátaljai református lelkész énekgyűjteményéből (kéziratos másolatban). A gyűjtemény másik részét Tóth Sándor tiszapéterfalvi kántor 1944-es füzetei és további környékbeli vagy éppen távoli területeken működő kántoroktól⁴ szerzett füzetekből másolt énekek, falubeliek költései és saját alkotások képezik. A szerzők változatossága miatt műfajilag is nagyon vegyes a gyűjtemény. Az énekeskönyvek/füzetek énekeit a temetések menetének megfelelően négy nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. *Főénekek*, 2. *Útiénekek*, 3. *Síriénekek*, 4. *Záróénekek*. Valamennyi szöveg dallamhoz van rendelve, ezek főként a legismertebb zoltárok dallamai: pl. *Mint a szép híves patakra, Óh seregeknek, Perelj Uram, Jövel Szentlélek* stb. A gyűjtemény általa lejegyzett részében saját bevallása szerint sincs rendszer, de mégis tudatos szelekció eredménye.

– *Ha ezeket most írnám, akkor nem így írnám. Még nem voltam én kántor, amikor ezeket írogattam, eszemben sem volt, hogy kántor leszek, csak gyűjtöttem.*

– *Milyen megfontolásból?*

– *Hát csak hobbi.*

– *Az apja kántor vót, akkor oszt mán kezdett neki tetszeni. (Botos Magdolna – Botos Árpád felesége)*

[...]

– *Ami nem érdekes, nem írjuk átál. Ami nem menő, meg amit nem tudunk, nem írom át. Hiába leírom, ha nem tudom. Vagy nem tudjuk a dallamát. Ha valami jó különleges, akkor megyen kézzül kézre, még huszadik faluba is, jönnek érte, hogy: – Add csak ide hadd írjam le. Mikor meghallják, hogy melyik éneket diktáltam: írd le nekem. Akkor felírom, vagy leírja. Én Nagyhodosra bátyámnak leírtam az egész füzetet, elküldtem Nagyhodosra. A bátyám ott kántoroskodik, de már meg-*

3 A kutatást 2013-ban kezdtem, az eltelt időszakban öt alkalommal voltam Fertőszalmáson, ilyenkor Botos Árpád és neje voltak a legfőbb szállásadóim. A legfontosabb alkalmazott módszer az interjúkészítés volt, a vizsgált kérdés kapcsán több alkalommal beszélgettem Botos Árpáddal, a feleségével, fiával, a református pappal, idősebb és fiatalabb falubeliekkel, valamint a kutatást kiegészítendő a nagypaládi kántorral. Fényképet készítettem halottas énekgyűjteményének valamennyi füzetéről. A terepmunka során, egy temetés alkalmával, lehetőségem adódott résztvevő megfigyelőként szemlélője lenni az énekek *szociális és rituális kontextusának* is. A temetésről, a temetéshez kötődő eseményekről fényképeket, valamint hang-, illetve videofelvételeket készítettem.

4 Felsőnyárádról (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) is vannak énekek.

halt. Géza bátyám. Tetszett lenni Felsőnyáradon, Alsónyáradon? Nekem onnan is nekem könyvem, temetési énekek meg virrasztók.

Az csak sokkal később derült ki, egy másik interjú során, hogy az énekek forgalmazása, noha végig jelen időben beszélt róla, múltbéli jelenség, és körülbelül húsz évvel korábbi állapotokat idéz. Az nyilván túlzó kijelentés lenne, hogy a „csinált dalokat” már kizárólag csak Fertősalmáson hallhatjuk, csupán arra világítanak rá, hogy az énekek termelődését és terjedését lehetővé tévő kántor-hálózat már nem, vagy legalábbis nem úgy létezik, mint kántorsága kezdetén, noha Botos Árpád ismer magához hasonló, még tevékenykedő kántorokat Kárpátalja más településeiről, pl. Sálánkról.

A halotti énekköltészetéről már 1982-ben is azt írta Katona Imre, hogy „nem csak az emberek, hanem az általuk kifejlesztett műfajok is halandók, emléküik azonban huzamosabb ideig fennmarad” (Katona 1982: 141). Ezzel arra utal, hogy a halotti énekköltészet népi formái fokozatosan visszaszorulóban vannak. Kríza Ildikó is a „búcsúztató ének alkonyáról” ír a felsőnyéki halotti búcsúztatókat közlő kötetének kiváló elemzést adó előszavában. Az énekek fennmaradását az adott közösség elzártságához is köti (Kríza 1993). Az elzártság így az egyik lehetséges oka annak, hogy Fertősalmáson a mai napig élőnek számít ezeknek az énekeknek a használata. Nagypaláddal együtt Fertősalmás a magyar és a román határ által körülvevett kiszögellésben fekszik. A határok mai napig való átjárhatatlansága miatt az egyetlen kijárat a majd tizennégy km-re fekvő Tiszapéterfalván keresztül vezet. Tiszapéterfalvát a szovjet politikai hatalom kirakatfaluként kezelte, az itteni kolhoz (szovjet) birodalmi hírvű volt, jelentős ipari beruházások történtek, mindezek hatására az életszínvonal itt messze meghaladta a környező településeket (Borbély 2016: 199). A térbeli és mentalitásbeli távolság bezárkózáshoz vezetett mind Fertősalmáson mind Nagypaládon.

A kárpátaljai református egyház sajátos története még fontosabb tényezője és oka lehet az énekek fennmaradásának. A szovjet hatalom a második világháborút követően törvényen kívül helyezte a református egyházat is, és számos módon akadályozta az egyház szervezetként való működését. A papnevelő intézet hiánya, az ebből következő paphiány, a központi irányítás gyengesége, a parasztkántorok szerepének felértékelődését vonta maga után. Gulácsy Lajos, Tivadarfalván született ref. lelkipásztor (1925) önéletrajzában az alábbiakat írja: „Ugyanis Kárpátalját mintául szánták arra, hogyan kell az új társadalmat Isten nélkül felnevelni. Kárpátalján, ahol rendes körülmények között 104 lelkipásztor és hitoktató működött, 24 személyre csökkent a lelkészek száma, és ez így volt 1975-ig. Miután a Szovjetunió is aláírta a Helsinki egyezményt, engedte meg az egyházaknak, a református egyháznak is, hogy saját kebelén belül oldja meg a lelkipásztorképzést. Persze csak annyit lehetett képezni, amennyien meghaltak, vagy nyugdíjba mentek.” (Gulácsy 2005: 4.) Fertősalmáson ennek következtében 2002-t megelőzően 20 évig nem volt helyben lakó lelkész, így az egyházi tiltások hatóereje alig érzékelhető volt. Ráadásul a korábbi szolgáló lelkész nem ellenezte az énekek használatát.

A csinált dalok szociális kontextusa

Az énekek (szöveg)folklorisztikai feldolgozását jelen szövegben nem szándékozom elvégezni. Most inkább a szöveggyűjteményben szereplő énekek és ezek előadott változatának lokális kontextusának megértését kísérem meg. A gyűjteményt és a benne foglalt énekek használatának körülményeit sajátos jelenségeként értelmezem, amelyben több szereplő ellentétes érdekei, illetve semleges viszonyulása találkoznak. Egyik oldalon áll a gyűjtemény létrehozója, őrzője Botos Árpád, aki számára a gyűjteményben szereplő énekek egyéni és kollektív identitáshordozó értékkel bírnak. A másik oldalon áll a református egyházat képviselő pap, aki a több évszázados egyházi tiltásnak megpróbál érvényt szerezni. A tiltás nem csupán az énekekre vonatkozik, két évvel érkezése után már nem tartottak halotti tort sem. Ennek megítélése sem egyértelmű. Van, aki a hagyomány fontosságára hivatkozva hiányolja, mások a családokra rótt anyagi teher miatt nem bánják, hogy nem rendezik már meg.

Kettejük között áll a lokális közösség, amely már nem rendelkezik a hagyomány működtetéséhez szükséges tudással, akarattal, igénnyel, a két fél közötti szembenállást pedig leginkább passzívan szemléli. Az imént meghatározott szerepkörök valójában nem ennyire sarkítottak, a szemben álló felek pedig semmiképpen nem elenségek.

Botos Árpád (1937–)

Fertőszalmáson született 1937-ben kisparaszti családban, több kántor felmenővel is rendelkezik, édesapja is kántor volt. Középkolát végzett, majd három év katonaságot követően két évig asztalos, azt követően pedig három évig villanyszerelő szakiskolába járt Beregszászon illetve Munkácson. Nyugdíjazásáig villanyszerelőként dolgozott az almási és nagypaládi kolhozokban (tsz-ekben). Szakmáját a mai napig műveli, rendszeresen hívják szerelni. A katonáskodással és tanulással távol töltött évek miatt csak megkésve integrálódott a falusi fiatalok társadalmába, így a helyi énekerpertoárt is csak visszatérését követően sajátította el. Az éneklés máig szerves részét képezi mindennapjainak. Saját bevallása szerint is mindig énekel, vagy dúdolgat. *Munka közben is énekelek, danolok. Ami a számra jön. Míg dógozok, villanyszerelék, énekelek, dúdolgatok. Nem tudom, valahogy én danolok. És szólnak, hogy Árpád bácsi, és jaj, én nem is tudom, hogy énekelek. Akár a mezőn, akár... valamit mindég dúdolok. Megyek, csinálom a dógomat... Nótákat, magyar nótákat, amiket hallok, ami a számra jön.*

A tanulással töltött időszakban egyrésztől más települések énekeivel is megismerkedett, másrészt maga is verselt, felesége visszaemlékezése szerint, az udvarlás négy éve alatt, „mindég küldte a szép verseket, amiket ű összekombinált, mint egy költő.” Ezek a szövegek nem maradtak meg: „nem vót a(z) megőrizve. Még akkor nem vót úgy értéke, hogy majd mi lesz majd húsz-harminc év múlva.” Költeményeit,

emlékverseit tehát nem őrizték meg. Azért mert nem tartották arra érdemesnek, sem a felesége, és akkor még ő maga sem. A későbbiekben azonban, főként a rendszer-váltást követő útkeresés időszakában, saját maga számára is felértékelődtek, ekkor kezdte el leltározni a saját és közösség tudását. Az énekek gyűjtésén túl leltárszerű kimutatást vezet a kántorsága alatt történt temetésekről, az elhunyt adatain kívül az elhangzott énekekről. Hasonló kimutatást vezet az istentiszteleti alkalmak során elhangzott énekekről, az elhangzott ígéről, a prédikáció tartalmáról, a perselypénzről 1993-tól napjainkig. Parasztkrónikáját – amelybe „minden belefér”, helyi és nemzetközi hírektől az időjárás eseményekig, híres személyekkel (színészek, politikusok) kapcsolatos történésektől a helyi egyházközség rendezvényeiig – 2000 táján kezdte el írni.

– *Még nem mutattam egyet, sehn a világon nincsen, de én megmutatom, nekem van. Ha tetszik menni akárhova, akárkihez, hogy az a kántor mutassa meg, hogy kit mikor és milyen énekkel temetett. Én kit temettem nekem itt van minden, 20 évig, hogy kit milyen énekkel temettem. És kinek van ez ilyen hülye hümbölye, csak nekem, egészen 2013-ig. Meg hogy mék kántor írja, hogy a pap mék ígét vette fel, mit prédikált. Vagy két három hija van, eltűnt, de egy-kettő kivételével csak. Azt is hogy mennyin vótunk, mennyi pénz gyűlt be. Ezt nem hiszem, hogy meglegyen valakinek, milyent temetett. Senkinek. Pedig ez hülyeség (kacag), de hát még is megvan.*

Személyében két szerepkör kapcsolódik össze. Egyrészt kántor, egyházi szolgáltatásokat végez, amiért fizetést kap, másrészt vezérénekes, „diktáló” a falu énekhangja, a hagyományos halotti énekköltészet fenntartója. A két szerepkör egy személyben való találkozása korábban nem volt jellemző. Diktálóból általában több is volt, a diktálás lehetőségét ki kellett érdemelni, ugyanakkor, ha a diktáló munkáját komolyan vette tekintélyt szerezhetett magának (Szabó 1989: 7). Az hogy Botos Árpád egy személyben kántor és diktáló a gyülekezet, illetve a lokális társadalom értékrendjének átalakulását jelzi. Tudatában van különtségének, magát specialistának tartja, még akkor is, ha bizonyos tevékenységeit értelmetlennek, fölöslegesnek véli⁵. Az énekek *kognitív kontextusát* Botos Árpád azon meggyőződése jelenti, hogy az éneklés szervesen hozzátartozik a temetési szertartáshoz, de ugyanide tartozik az énekrend megalkotása, az énekek kiválasztása, szükség esetén adaptálása az elhunyt személyéhez. A kognitív kontextusnak ezen elemét Botos Árpád tárgyiasítja azáltal, hogy cédulákra feljegyzi – ekképpen személyes gyűjteményébe integrálja – a virrasztókban, temetéseken elhangzott énekek címét.

Számára ezek az énekek nem csupán a hagyományt jelentik, hanem saját közösségen belüli szerepének és pozíciójának a bázisát. Kántorságának kezdete egybeesik a kolhoz rendszer felbomlásával, az új gazdasági struktúrák megjelenésével, és a mindezek következményeként kialakuló identitásválsággal. Saját vallomása szerint soha nem készült kántornak, annak ellenére, hogy édesapja is, nagybátyja is kán-

5 A prédikációkon elhangzó énekek listázására, parasztkrónikájára gondolok.

torként működött (az énekek egy részét tőle örökölte). Az énekeket még kántorsága előtt kezdte gyűjteni:

A kántorság tehát egy tudatosan vállalt szerep Botos Árpád részéről, mely túlmenően a csekély javadalmazás ellenére is bizonyos mértékű anyagi biztonságon, speciális szerepkört biztosít neki a lokális társadalmon belül. Az énekes füzetek/könyvek birtoklása is rangot ad (Czövek 2002: 35) még ha ezt a rangot ma már kevesen ismerik el, és bár nem kizárt, hogy másoknak is van a birtokában hasonló füzet, az viszont bizonyos, hogy egyedül Botos Árpádé „élő”. És nem véletlenül az: a kántorságot fontos, felelős, olykor megterhelő szolgálatnak tartja, de mégis olyannak, amit szívesen végez.

– *Mer a kántornak a temetésér fizetés jár. Mer a temetésért kapok száz grívenyt.*

– *Azért ha pász nem pász nekem menni kell: a virrasztóba, sírvájás, temetés. S az belekerül nekem – ahhoz kérem készülni kell – másfél napba. Tetszik érteni? Déltől készüljek az énekekkel, na, este menjek virrasztani, reggel menjek sírvájáshoz, ott legyek, temessek, akkor jöjjenek haza, házhoz, éneklés – az úton is énekelünk, menet közben a temetőig, a sírig. Akkor a pap elmondja a magáét. Míg be nem húzzák, megint éneklés megyen. Hogy magam kiénekelem kedvemre mire vége van (kacag).*

A fertősalmási temetési énekek élő jellegét leginkább Botos Árpád személyes ambíciójához kötöm. A „csinált dalok” éneklése tehát egyszerre továbbélése a hagyományos halotti énekköltészetnek illetve rituális temetési szokásoknak, ugyanakkor legalább ilyen mértékben a specialista identitásának alapvető eleme. Csak azért éneklük még ezeket az énekeket, mert ő énekelte őket. A tiszaháti falvakban – Tiszapéterfalva a legközelebbi – már nem éneklük őket (bár Botos Árpád gyűjteményemének egyik füzeté, 1944-es datálással, épp innen származik). A legközelebb fekvő Nagypaládon a kántorfüzetek még fellelhetők (ezeket is fotóztam), de már használaton kívül vannak, azt ottani kántor(nő) beletörődött az egyházi tiltásba (bár megjegyezte, hogy az idősek körében igény volna rá). Botos Árpád tudja, hogy az ő halálával a „csinált dalok” elhallgatnak. Tanítványa nincs, miképpen elképzelése sem arról, hogy mi lesz gyűjteményének a sorsa.

A református pap

A csinált dalokat megőrizni kívánó Botos Árpáddal látszólag szemben áll a helyi református lelkész, akinek tiltó rendelkezése az énekek és az éneklési gyakorlat ellen hat. A halottbúcsúztatásra vonatkozó tiltás már a 17. századtól érvényben van. A lelkészek által végzett halottbúcsúztatásért a lelkész felfüggesztését kockáztatta, aminek következtében a gyakorlat a kántorok és parasztkántorok kezébe került át (Keszeg 2000: 135, Fodor 2009: 444). A református egyház Kárpátaljai története kedvezett a tiltási rendelet kevésbé szigorú alkalmazásának és számonkérésének, a re-

formátus egyház. A tiszteletes tisztában van azzal, hogy Botos Árpád a tiltás ellenére éneklő, énekelte a régi énekeket, valamennyire az értékküket is felismeri, így hallgatólagos egyezés alakult ki közöttük. A bevezetésben említett érdekellentét nem válik tulajdonképpen konfliktussá, inkább egyfajta játék, amelyben mindkét fél győztesnek érezheti magát. A tiszteletes megelégszik azzal, hogy a jelenlétében „minden rendben” történik, Botos Árpád pedig „túljárhat” az eszén a kizárólagos hatáskörébe tartozó epizódokban.

– *Mikor ott van a tiszteletes akkor így, amikor nincs ott úgy diktálok ahogy akarom. Ahogy nincsen akkor megy a maga folyásán. Mert olyan szép énekek vannak, hogy kinek milyen illene, már hogy is mondjam. De nem, sok éneket nem diktálhatom, míg a világ eddig ment, de ott ahol az élő beszél a halottal azokat már nem. Amikor ott van akkor nem. A sírvájásnál, sírhúzásnál például nem vesz részt. Akkor [kacag].*

A tiszteletes nem kérdőjelezi meg kántora autoritását és elkötelezettségét az egyház szolgálatában, hiszen fáradhatatlanul tevékenykedik egy olyan gyülekezetben, amelyben a templomba járók aránya meglehetősen alacsony, körülbelül 700 reformátusból vasárnaponként 70-90-en vesznek részt istentiszteleten (és ez a szám egybehangzó vélemények szerint jelentősen emelkedett az elmúlt években, főként a tiszteletes evangelizációs munkája hatására). És ezzel eljutottunk a közösséghez, a „csinált dalok” szociális kontextusának harmadik szereplőjéhez. Az előző kettőhöz hasonlóan a helyi közösség viszonyulása sem egységes. Mivel a kutatási anyag erre mostanáig csak korlátozott mértékben terjedt ki, hadd adjam át a szót Botos Árpádnak:

– *Minden temetésen minden presbíternek ott kén lenni. És azért hogy tessék énekelni. Itt le se szarják, mán magyarul megmondva. A temetésre egy presbíter se jön. Ritka ki jön. Akkor kivel énekeljek? Magamba? Nincs kivel használni. Két-három ember egy temetésen, hát kinek adjam oda? (az éneket) És még a legutolsó is tudja, ha én diktálok. Na.*

Rituális kontextus

Az éneklés biznyságtétel. A diktálás nem csupán arról szól, hogy az énekeskönyvek hiányában csak így tudott együtt énekelni a gyülekezet. A diktálás az éneklés valódi formája. „Éneket csak diktálva lehet szépen énekelni” (Szabó 1989: 5). A diktálásnak, mint az egyházi-gyülekezeti élet jelenségének vizsgálata a falusi társadalom hierarchikus működésébe is betekintést ad. Fertősalmáson ennek a hierarchiának a csúcán Botos Árpád áll, de ez egy hamis hierarchia, hiszen ő az egyedüli résztvevője e korábban bizonyosan többszereplős jelenségnek.

Az egyházi tiltás hatására a csinált dalok a halotti-temetési szokásrend perifériájára szorultak. Csak olyankor hangozhatnak el, amikor az egyházi kontroll a pap hiányában nem érvényesülhet. Az egyik ilyen kiemelt alkalom a sír kiásásakor adódik.

Fertősalmáson, más hagyományörző vidékekhez hasonlóan, a temetés reggelén ásák ki a sírt (Kunt 1987: 133). Itt sírvájásnak nevezik. Nem céloim a sírásással kapcsolatos tevékenységek részletes bemutatása, csak egyetlen, a kutatás jelenlegi állása szerint egyedülálló elemét szeretném kiemelni. Sírásás közben, majd a sír kiásását követően énekelnek, mégpedig csinált dalokat, melyeket ugyancsak Botos Árpád válogat össze és diktál.

– *Mikor temetés van, sírvájás van, még kijárunk a temetőbe. Míg vájják a sírt énekelünk. Amikor kész van a sír énekelünk. Nincs ez sehol se, csak Almáson.*

– *Tehát nem amikor odaér a gyászmenet?*

– *Nem. Amikor a sírt vájják. Kimegyek nyócra, kilenc-tíz-tizenegy, akkorra ki van vájva a sír. Akkor énekelünk már három-négy-öt éneket a sírnál, hogy kész a sír. Arra megfelelő éneket, hogy kész a sír. Hogy „Örök ágya vetve már / Itt reád a béke vár”. Tetszik érteni? Vagy „Nincs már szívem félelmére”, vagy „Elkészült már síri ágyad e temető kertjében”*

Dallam: 35. zs. Perelj Uram...

Sír behúzásánál

1.

Elkészítve a végső ágy
A fáradt test pihenni vágy
Kialudott a lét fáklyája
Már sötét éj borul le rája
Csendes álmod ringat mélyen
Elaltató kebelében
Lelked minden gondot feled
Pihenj békén, Isten veled.

2.

Mi az élet? tűnő emlék
Hamar eljő rá a nem lét
Küzdés után elpihen a test
Halál keze egy szebb jövőt fest
Lezárul az ajak, nem szól
Nem tud többé a világról
Halál ágyán bánat nem kel
Csak alszunk ott hült kebelrel.

Dallam: 42 zs. Mint a szép híves...

Elkészült már síri ágyad
A temető kertjében
Itt aluszod végső álmod
E csendes temetőben
Közös anyánk kebelén
Szülőföldednek mélyén
Nem zavarja semmi álmod
Békén ringat el a sírhont

Bárhoz éljünk e világban
Örömben vagy bánatban
Minden ember szíve mélyén
Végül már csak egy vágy van
Oda vágyik pihenni
Hol meglátták szemei
Először a napvilágot
Oda hol a bölcsője ringott.
/Bence Zsiga költeménye/

A jelenlétemben végzett sírásáskor az idősebb, hatvan év körüli sírásók is kértek éneket, ezt először visszautasította, majd utolsó énekként mégis elénekelték. Az alábbi párbeszéd ezt a szituációt igyekszik visszaadni:

- *Hát ebbe nem dógoztak a kőművesek?* [Sírvájój1]
- *Most ebbe nem dógoztak, hagyd.* [Sírvájój2]
- *Na de hadd ne rontsuk el a kedved, hadd legyenek a kőművesek. Akik hántak, hadd legyenek a kőművesek.* [Sírvájój1]
- *Nem.* [Botos Á.]

[...] Három éneket énekelnek el Botos Árpád vezetésével

- *Na énekelünk még? A kőműveseket.* [Sírvájój1]
 - *Legyen a kőművesek?* [Botos Á.]
 - *Hát terajtd áll, nem mirajtunk.* [Sírvájój1]
 - *Várvál na, legyen a kőművesek.* [Botos Á.]
 - *Itten te vagy a főnök, mi csak legények vagyunk.* [Sírvájój1]
- Kezdik az éneket:

Itt állnak már a jó kőművesek
Akik néked házat építettek
Olyan erős annak gerendája
Sosem törik le a szarufája.

Ma délután lesz a temetésem
Mekérlek hát vigyetek ki engem
Vigyétek ki minden vagyonomat
Azt a ruhát amelyet ráadtak.

- *Na csak megvót a kőművesek.* [Sírvájój2]
- *Köszönjük szépen.* [egymásnak mind]

A filmezett alkalomkor öten énekeltek együtt. A sírvájók ennél többen voltak, de nem mindenki énekelt, csak az idősebbek. A fiatalok közben hangosan beszélgettek, ittak, nevettek, ami láthatóan zavarta Botos Árpádot, de nem tette azt szóvá. A temetőből hazavezető úton jegyezte meg, hogy ritka az olyan alkalom, amikor ennyin énekelnek a temetőben. Arra a kérdésemre, hogy mi történik abban az esetben, ha más nem énekel a következő indulatos választ kaptam:

– *Ha magam?! – magam, vagy másodmagammal énekelek, de le kell tudnom. Le kell tudni, mert az illem szerint énekelni kell. Kötelességünk. Nincsen másfele sehunse.*

Összefoglalás

Tanulmányomban egy ma még élő, de megszűnőben lévő hagyomány és a hozzá kötődő speciális folklórszövegek kontextuális elemzését végeztem el, vizsgálva azokat a főbb szereplőket, akik különböző módon viszonyulnak a vizsgált jelenséghez. Az összevetéssel e jelenség lokális dinamikájának az esetlegességét mutattam be, azt hogy a szereplők mennyire meghatározó módon befolyásolhatják és befolyásolják e hagyomány működését. Az elemzés során egyértelművé vált, hogy Botos Árpád számára a csinált dalok nem csupán a hagyomány cserépdarabjai, hanem saját identitásának konstrukciós alakzatai. A „csinált dalok”-ra nem egyszerű dokumentarista-gyűjtő szenvedélyének részeként, hanem annak legfontosabb és legértékesebb darabjaiként tekint, amelyek valódi értéket képviselnek. Az énekek értékét a hagyomány, a közösség szellemi öröksége jelenti számára. Így az énekek tárgyi kontextusukban ugyan azonos mezőbe kerülnek Botos Árpád parasztrói tevékenységének más termékeivel, de ő maga is megkülönböztetett fontosságot tulajdonít nekik. A megkülönböztetés a rituális kontextusban, az énekek használatában nyer értelmet. A használat helyét, idejét és módját pedig a bemutatott felek közötti interakciók által meghatározott szociális kontextus határozza meg.

Szakirodalom

Borbély Sándor

2016 A szovjet politikai diktatúra által konstituált történeti múlt. A lokális időtapsztalet intézményes transzformációi Kárpátalján az 1960–1980-as években. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat.* (2) 187–224.

Czövek Judit

2002 *Ha mi meghalunk.... Zoborvidéki virrasztóénekek.* Kalligram, Pozsony.

Fodor Attila

2009 Aranyosszéki halottbúcsúztatók. *Keresztény Magvető* 115. (3) 435–471.

Gulácsy Lajos

2009 *A mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről: Gulácsy Lajos önéletrása. Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, Munkács.*

Katona Imre

1982 Halottas költészetünk tiszta és átmeneti műfajai. In: Hoppál Mihály – Novák László (szerk.): *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 133–144.

Keszeg Vilmos

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131–164.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Kríza Ildikó

1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

Kunt Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat, Budapest.

Szabó Gyula

1989 Diktálásos éneklés a tarpai reformátusoknál. In: Uő (szerk.) *Történeti és néprajzi dolgozatok Tarpáról*. 5. (Jósa András Múzeum Kiadványai, 29.) Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1–25.

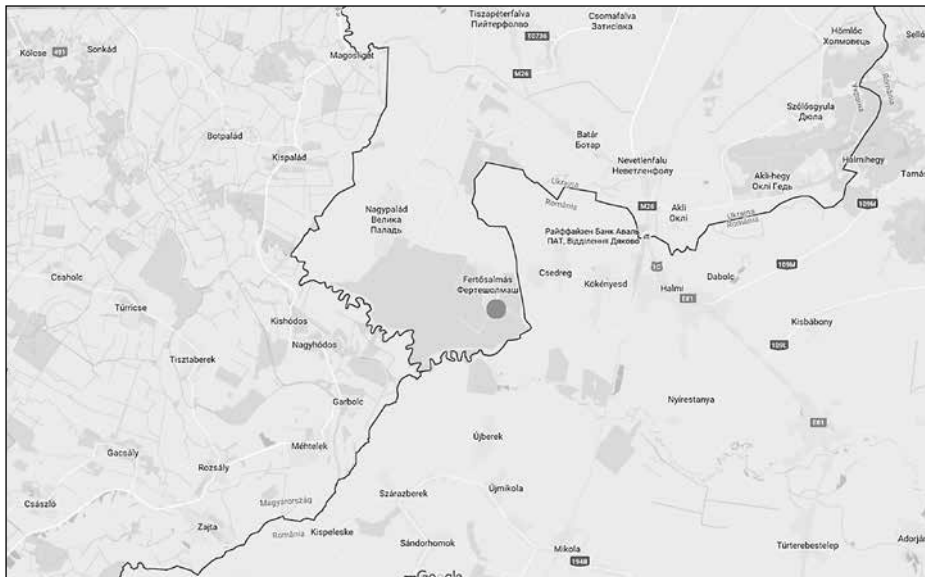
Colecția de cântece populare de înmormântare a lui Árpád Botos

În lucrare autorul prezintă analiza contextuală a unui obicei actualmente viu, însă pe calea dispariției, respectiv a textelor folclorice aferente – cea a cântecelor populare protestante maghiare de înmormântare din Fertősalmás, Transcarpatia. Analizează contextul social al obiceiului, prezintă actorii – cantorul, preotul și comunitatea locală –, rolurile jucate de către ei, atitudinile particulare a participanților față de fenomen. Funcționarea organică a tradițiilor necesită o comunitate susținătoare puternică. Dacă comunitatea devine dezinteresată, funcționarea obiceiurilor devine aleatorie, dependentă de interese individuale sau de conflictele dintre actorii interesați.

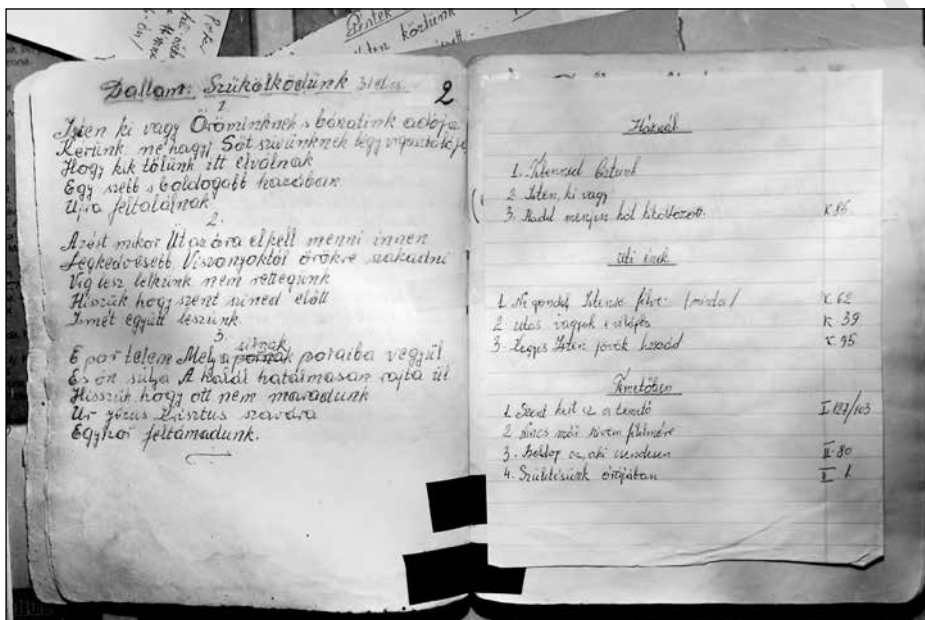
The Funeral Folk Songs' Collection of Árpád Botos

The paper presents a contextual analysis of a folk custom currently alive, but on the path of extinction, and the related folklore texts – Hungarian protestant funeral folk songs and their singing in Fertősalmás, Subcarpathia. The analysis focuses on the social context of the custom, the participating actors – the cantor, the priest and the local community –, the roles played by them, and the different attitudes toward the phenomenon. The condition of living traditions is a strong, conservator community. If the community becomes unconcerned, the operation of customs becomes aleatory, depending on individual interests of the parties concerned.

Képek

1. Fertőszalmás térképe

2. A képen az egyik füzet részlete látható. A jobb oldalon a temetési alkalmak során énekelt énekek címe

3. Botos Árpád a fertőszalmási templomban. Az énekeskönyvbe tűzött címkén az istentisztelet során felhangzó énekek címe olvasható

4. Diktációs éneklés a „kivájt” sír fölött – 2014. május. A kép a szerző felvétele.